

ESKİ ŞARKTA KÜTÜPHANELER

HEINRICH OTTEN

Eski Şark'ta kütüphanelerin varlığı meselesi, her şeyden evvel fikir tarihi bakımından bir kazançtır. Fakat yazının icadından sonra, fikir mahsullerini toplamak, yazmak beşer fikir tekâmülünün en esaslı şartlarından biridir. Bu bilhassa Ortaçağ'da rahiplerin toplama ve kopye etme faaliyeti ile bizim tarih bilgimize sunulmuştur. İlk kütüphanesi olan St. Gailen manastırı gibi Benedikt rahipleri misal olarak gösterilebilir. Adı her eski eser meraklısınca bilinen Mısır'daki İskenderiye kütüphanesi, Ptoleme'lerin bu büyük ilim müessesesinin, Yunanlıların klâsik eserlerinin doğru bir şekilde telifedilmesindeki hizmeti malumdur. Fakat daha eski devirler, M.ö. II ve III. Binyıllara kadar giden zamanlar için, Eski Şark'taki kazı faaliyeti, insan çalışmalarının bu kısmında bize oldukça iyi bilgi vermektedir.

İhtisas literatüründe ise "Kütüphane" mefhumu ancak nadiren geçer. Çünkü, eski Şark koleksiyonlarında bulunması gerektiği gibi, tablet sayısının çokluğundan, edebî hazinelerle dolu kütüphanelere götüren yolun eski Mezopotamya harabelerini açan hafirleri beklediği tasavvur edilemez. Metinlerin çoğu daha ziyade iktisadî konulardadır: Kontratlar, alım satım vesikaları, iş mektupları v.s. gibi vesikalar çok defa büyük gruplar halinde saklanmış olarak meydana çıkarılmıştır. Kapadokya'da (eski Caesaria) yanında eski Asur ticaret kolonisi Kanış-Kültepe'deki kazılar bir misal olarak gösterilebilir. Tek bir tarihî metin (I. İrişum'un inşaat kitabesi), iki büyü metni (muhabbet büyü tarzında Lamaştu demona karşı), bir de birkaç mektep tableti hariç, binlerce tablet münhasıran iktisadi vesikalar olup yere gömülü küpler veya bodrum katındaki sepetler içinde bir kısmı da bir binanın zemini üzerinde büyük gruplar halinde bulunmuştur. Kültepe hafiri şöyle demektedir: "Evin medhalindeki ikinci odada muhtelif kümeler halinde 600 tablet bulunuyordu. Bunlar muhakkak evle beraber yanmış tahtadan raflar üzerinde durmuş olmalı idiler ve harabe içinde zeminin seviyesinden bir metre yükseklikte bir yığın halinde idiler. Kuvvetli bir yangına maruz kaldıkları için gayet iyi pişmiş idiler(1).

O halde burada, bir çok tablet buluntuları durumunda olduğu gibi, (M.ö. XIX. asırda) münferit tüccarların arşivleri mevzu bahistir. Muhakkak ki kütüphane ile arşiv arasındaki hududlar kesin olarak çizilmemiştir, fakat bu buluntu kompleksine karşı, uzun zamandan beri münakaşasız tek kütüphane

1 - T. ve N. Özgüç, «eliten 65,1953,123; 66 (1953) 303. 1950 kazıları hakkında Ön rapor. Edebî metinler için AfO XV (1951) 156. Burada edebî metinler en yeni neşriyat arasından seçilmiştir.

olarak sayılan Asurbanipal kütüphanesi gösterilebilir: Mezopotamya'nın arkeolojik araştırmalarının daha ilk senelerinde Ninive'deki eski sarayda- Sanherib'in güney batı sarayında ve Asurbanipâl'in kuzey sarayında- Asurbanipâl'in (M.ö. 668-626) büyük tablet koleksiyonu keşfolunmuştu. Fakat çoğu kırık vaziyette olan tabletlerin odalarda bir ayak daha yüksekte durduklarını bildiren teferuatlı buluntu raporları o zamanlar daha bildirilmemişti. Aynı tabletin parçaları veya aynı serinin tabletleri birbirlerinden uzak yerlerde bulunmuştur, öyle ki M.ö. 612 de Ninive Med istilasına uğradığı zaman(2), bunların buraya getirilip saklandığı zannedilmişti. Tarihî metinlerin yanında devlet arşivi olarak gösterilebilecek inşaat kitabeleri ve mektuplar, büyük sayıda her çeşit edebî metinler ve bunlar arasında bilhassa sayısız Omina'lar bulunmuştur. Bu Asurbanipal kütüphanesinin mevcudu 5000-10000 tablet tahmin edilebilir (Parçalarla beraber 25000 tabletlik bir yekûn gösterir). Kütüphanenin esasını dışarıdan (bilhassa Babilden) getirilmiş orijinal tabletler teşkil ediyordu. Kiralın o zamanların anlayışı ile edebiyat ve ilme karşı duyduğu alakaya göre, kendisinin saray kâtipleri tarafından bilahara bu orijinal metinlerin yeni kopyeleri yapıyordu. Kiral: "Selefim olan kırallar arasında tablet yazma sanatını, Nabu'nun (Yazı tanrısının) bilgisini başaran başka bir kiral daha yoktur. Ben tablet üzerine çivi yazısı ile her çeşidini yazdım, sıraladım, tamir ettim ve sonra bunları korumak ve okumak için sarayımın içine yerleştirdim" diye öğünmektedir(3).

Bu kütüphanelerin tanzimi hakkında daha fazla bir şey söylenemez. Fakat "Etiket" denilen gayri muntazam oval şeklindeki kil tabletler,-ki bunlardan iki tane bulunmuştur— ilk bakışta görmeye yarıyordu. Bu tabletcikler üzerinde serinin adından başka hiç bir şey yazılı değildi ve bunlar herhalde parçanın kolay bulunmasını sağlıyordu. Seri isimleri çok defa Kolophon'larda, yani tabletin alt yazılarında da bulunur ve çok defa açık bir ifade ile müteakip tabletin ilk satırı vurgu (Stich) satırı olarak, tabletin seri içindeki numarası, bu kopyeye örnek olarak kullanılmış olan orijinaline dair bir kayıt, bir de sahibinin ismi yazılıyordu. Meselâ; "Büyü, fena bir lanet bir insanı cinin yakaladığı gibi çarpar. 4. Şurpu tableti. Orijinaline göre yazılmış ve okunmuştur. Asur kralı, Cihanın kralı Asurbanipal'in sarayı." (4).

Fakat bu büyük buluntu, ne kütüphane olarak gösterilmesi, ne de tıpkı bir kitap künyesine benzeyen kısa alt yazıları bakımından tek misal değildir. Aynı suretle yukarı Dicle kenarında Asur devletinin eski idare merkezi Asur şehrinde 1904-1905 senelerinde meydana çıkarılan Asur mabedinin güneybatısında W. Andrae idaresindeki kazı heyeti yüzlerce tablet buldu. Bunların bulunuş vaziyeti kütüphane veya devlet arşivinin buradaki kapıda ve yukarı katta yer-

2 - Bu hususta E. Weidner'in AfO XVI (1953) s.197 deki I. Tiglatpileser'in kütüphanesi makalesine bakınız.

3 — F.M. Th. Böhl, Der babylonische Fürstenspiegel (Mitt. der Altorientalischen Gesellschaft 11," 3 (1937) s.II.

4 - C. Wendel. Die Griechisch-römische Buchbeschreibung verglichen mit der des Vorderen Orients. (Hallische Monographien 3 1949).

leştirilmiş olduğunu gösteriyordu. Bu en eski Asur kütüphanesinin kurucusu muhtemelen I. Tiglatpileser (M.ö. 1112-1074) olmalıdır. Öyle görülüyor ki, Babilin orijinal yazılarından mürekkep küçük bir koleksiyon ile bir kaç da daha eski zamanlara ait Asurca kopyelerle hakiki bir kütüphane kurulmuştu. Bu kütüphane kanunlar, efsaneler, destan ve kasideler, münacaatlar, büyü ve fal metinleri gibi her çeşit edebî vesikalara ihtiva ediyordu. Bu arada tabletlerdeki muhteva bakımından seriye ait metinlerin hülâsası ve serinin taksimatı çok terakki etmişti.

Bu iki kıraliyet koleksiyonu yanında, Asur'daki aynı kazılarda özel arşivler de bulunmuştur. Büyücü rahibin evi denilen binada büyük miktarda dinî ve ve destanî metinler ve vokabüler bulunmuştur ki, bunlar tıpkı kıraliyet koleksiyonunun yanmış kütüphane nüshaları gibi, itinalı bir şekilde yazılmış idiler. Burada, başka biri tarafından mabed arşivi (mabet mektebi) diye yapılan tefsirin aksine olarak-özel bir arşiv mevzu bahistir. Çünkü tabletin alt yazısındaki şu kayıt: "Aslına uygun olarak yazılmıştır ve kontrol edilmiştir. Asur mabedinin büyü rahibi Şamâş-İbni'nin oğlu ve talebesi büyü rahibi Kisir-Nabu'nun okuması için. Tableti kim alırsa, onu Nabu mahfetsin." (5), bu arşivin özel olduğuna şüphe bırakmamaktadır.

Başka yerlerde yapılan yeni araştırmalar da bunu desteklemektedir. Meselâ yukarı Mezopotamya'da Urfa ile Harran arasındaki yolun yarısında kâin Sul-tantepede Türk-İngiliz müşterek çalışmalarında olduğu gibi. Burada da bir zengine ait bir evin avlu duvarının dış tarafında edebî metinlerden mürekkep bir tablet koleksiyonu bulundu. Bunlar herhalde Kolofon'da sık sık adı geçen Qurdi-Nergal'e ait olmalıdır. Tabletler alçak bir fırın kaidesi üzerinde duruyordu, etrafına şarap testileri konmuştu. Hâfirlere görüşüne göre, Babilliler M.ö. 610 tarihinde bu civara geldikleri zaman, ev sahibi bunları buraya saklamak maksadıyla koymuştu. Nitekim aynı yerde kırılmış kap kacak parçaları altında bir insan kafa taşı bulunmuştur(6).

Bu münasebetle kuzey Babylonia'daki Nippur buluntularını da zikretmek lâzımdır. Burada 1900 senesine kadarki kazılarda 40000 tablet bulunmuştur. Bunlar edebî muhtevaları ile (Efsane, kaside ve atasözleri) son zamanlarda yine bütün alakayı üzerine çekmiştir (7). Burada 1948 de başlayan yeni Amerikan kazılarının gösterdiğine göre, "Tablet tepesi" denilen tepe, Hilprecht'in vaktiyle kabul ettiği gibi, sadece bir mabed kütüphanesi değil, muhtelif menşeli tablet koleksiyonlarını evlerinde muhafaza eden rahip-kâtiplerin mahallesi idi (8). Tabletler burada duvar boyunca uzanan 50 sm. yükseklikte ve 35 sm. genişlikte

5 - Karşıla, G.E. Meier, AfO XII (1939) s. 243-246.

6 - AfO XVI, 369 ile. Seton Lloyd ve Nuri Gökçe'nin Anatolian Studies 3 (1953) 36 daki kazı haberlerine bakınız.

7 - Bilhassa S.N.Kramer'in Sumerian Mythology (Philadelphia 1944) deki çalışmaları ile. AfO XVI, 364-366 deki özet. Pritchard, Ancient Near Eastern texts (Princeton 1950) s.37, aynı zamanda A. Falkenstein, Sumerische und akkadische Hymnen und Gebete (Zürich 1953).

8 - AfO XV (1951) s. 140 daki kısa kazı haberleri.

bir sekinin üzerinde duruyordu. Fakat zemindeki tahta külleri vaktiyle tahtadan rafların mevcut olduğunu isbat ediyordu.

Mezopotamya sahasındaki büyük ve kapalı tablet buluntuları hakkında bu kısa bakışla iktifa etmek istiyorum. Bilhassa M.Ö. III. Binyıla kadar çıkan eski buluntulara burada temas edilmeyecektir. Çünkü bunların izahı hiç bir zaman yeter derecede vazıh değildir. Bu münasebetle söylenebilecek şeyler, daha evvel başkaları tarafından geniş şekilde yazılmıştır(9).

Aşağıda, arkeolojik buluntuların da mufassalan bildirildiği Orta Anadolu'daki Hitit idare merkezi Hattuşa (Boğazköy) daki tablet buluntuları hakkında konuşacağız. Buradaki buluntu yeri hakkında "Tabletlerin asıl muhafaza edildiği yer mi, yoksa moloz yığını mı?" diye uzun zamandan beri münakaşa edilen mesele, en az üç büyük buluntu grubu ile bir cevap bulabilmiştir.

Büyükkalenin yamacındaki ilk buluntu yerinden kâşif Hugo Winckler şöyle bahsetmektedir: "Burası kale olarak tahkim edilmiş ve bir sur duvarı içine alınmış bir tepe olup, tepenin kuzey doğu köşesinde bulunuyordu. Tepe doğu tarafından geçen bir dereye sarp bir şekilde, fakat şehir sahası tarafında tatlı bir meyille iniyordu ve işte burada yamaçlar üzerindeki harabeler arasında buluntu parçaları vardı. Aşağıdan başlayarak yamaca doğru çıkmak tabii idi. Ve yükseldikçe tablet buluntusu artıyordu. Ta ki yer yer büyük tabletler tam olarak ve birbirlerinden ayrı bir şekilde bulununcaya kadar... Burada bir kıralliyet arşivinin mevcudiyetinden bahsedileceği kendiliğinden anlaşılmaktadır (10). Depo yeri olarak şimdiye kadar Büyükkalenin batı yamacında, plânda (E) harfi ile işaretlenen bina gösteriliyordu. Bu binanın içindeki iki odada ve bilhassa güneye bakan odada büyük miktarda çok kıymetli tabletler bulunmuştu; (11).

İkinci büyük buluntu yeri, aşağı şehirde I. mabed sahasında, yani mabedi çevreleyen depolardan, doğudaki 10-12 numaralı yerlerdi. Buluntu durumu, tabletlerin temeller arasına moloz olarak atıldığı ve bu molozların civardaki tahrip edilen binalardan çıkması gerektiği şeklinde kabul ediliyordu. Harabelerin arkeolojik tetkikine işaret eden L. Curtius ise hatıratında şunları yazmaktadır: "Büyük mabedin 11 numaralı odasında gayet vazıh olarak sıralanmış ve tam olarak ele geçen tabletler dizilmiş şekilde duruyordu. Tabletlerin muntazam şekilde sıranlanmış oldukları hususundaki hatırladıklarım, Puchstein tarafından verilen izahatı, yani bunların olduğu yerde yığılmış oldukları ifadesini nakzetmektedir. Tabletlerin bulunuş vaziyeti, bunların ancak vaktiyle bu depoların üzerinde bulunan arşivdeki sıralarından yangın esnasında derinlere düştüğünü kabul etmek

9 - Milku, Der alte Vorderorient. Handbuch der Bibliothekswissenschaft 3/1. J. Schawe tarafından yeniden (1953) işlenmiştir. A.A. Kampmann, Archieven en bibliotheken in het Oude Nabije Oosten (Overdruk uit de handelingen von het 6. Wetenschappelijk Vlaamsch Congres voor Boek-en Bibliotheekwezen, Gent 31.3 (1940) Antwerpen (1942). E. Unger, in Reallexikon der Assyriologie 1/2 Berlin und Leipzig 1932-38 deki "Archiv" und "Bibliothek" makalesi.

10 - MDOG 35 (1907) s.12, Resim 2.

11 - K. Bittel und R. Naumann, Boğazköy II (1938) s. 17 v.d.

suretiyle izah edilebilir (12). Böylece bu buluntu yerinin evvelce tabletlerin muhafaza edildiği asıl yer olduğu iddia edilebilir. Tabletler, kazıda meydana çıkarılan kapı sökelerinin gösterdiği zeminin sonradan yükselen seviyesinin altında kalmışlardır. Zeminin vaktiyle tahta döşeli olduğunu başka kazı delilleri de göstermiştir (13).

Bir kütüphaneden bahsetmek için bize hak verdiren üçüncü kapalı bulun-tuyu, K. Bittel idaresinde 1931 de yapılan Boğazköy kazılarına borçluyuz (14). Bu kazılarda Büyükkale'nin güney köşesindeki büyük bir bina (A) meydana çıkarıldı. Bu binada depo tarzında bir çok odalar bir nevi koridorla merbuttu. IV ve V numaralı odalar arasında bulunan tuğla duvar açıkça gösteriyordu ki, bu bina alt katta en az iki kısma ayrılmıştı ve bu kısımlar arasında doğrudan doğruya hiç bir irtibat yoktu.

Burada bulunan 3000 den fazla tablettten iki bini V numaralı odadan çıkmıştır. Bunlar, arasında en iyi durumda elde edilen tabletler vardır. Bu parçalar yumruk büyüklüğünde kalker taşlarından, yanmış tuğla parçalarından ve kömür haline gelmiş tahta kalıntılarından mürekkep çok gevşek bir moloz içinde bulunuyordu. Odalarda bu moloz yığını toprak zeminden kazıda meydana çıkarılan tuğla duvarın hizasına kadar yığılmış idi. Herhalde I. Binyıl sakinleri tarafından yapılan değişikliklerle tabletler büyük bir dağınıklığa uğramıştı. Fakat bu buluntudan sonra hiç şüphe yoktur ki, M.ö. XIV. ve XIII. asırlardaki arşiv bu (A) binası içinde ve muhtemelen V numaralı odada bulunuyordu. Tabletlerin üst katta uygun bir yerde depo edilmiş olduğu mülahazası kazı buluntuları ile de reddedilebilir, çünkü odalardaki tablet parçaları doğrudan doğruya zeminde duruyordu, aksi halde yıkılmış bir tavanın meydana getireceği bir ara tabakada bulunması gerekirdi.

Tabletlerin içinde muhafaza edildiği kaplardan hiç bir iz bulunmamıştır. Aksine tabletler doğrudan, doğruya ateşe maruz kalmaktan mütevellit izler göstermektedir. Öyle ki, bu izler ancak vaktiyle yanmış tahta ile direkt bir temastan hasıl olabilirdi. Bütün bunlar tabletlerin tahtadan bir zemin üzerinde durduklarını ifade etmektedir (15). Bu hususta başka bir delil de şudur:

Kil tablet katalogları yalnız eserin mahiyetini (tabletlerin adedini, eserin ismini v.s.) değil, çok defa bir kontrol kaydını da ihtiva etmekte idiler. Meselâ: "İki tablet. Kırıl, kırılıçe ve prensler yerin güneş tanrısına yedek heykelcikler verirlerse. Tamam." veyahut "bunu ait tableti bulamadık" veya "Hurmadaki bayrama prens iştirak ederse", veyahut "Birinci veya ikinci tablet eksiktir" (16) şeklinde... Bu tarz kayıtlar başka bir kataloğa da geçirilmişti: Deniz hakkında

12 - Deutsche und antike Welt (Stuttgart 1953) s.313.

13 - H.G. Güterbock, MDOG 86 (1953) s. 57.

14 - MDOG daki geçici kazı haberleri. Ayrıca müellif Wissenschaftlichen Annalen 3 (1954) s. 676-690 kısa bir bakış verir.

15 - K. Bittel-Naumann, Boğazköy-Hattuşa (1952) s. 48 v.d.

16 - Bu metin KUB XXX 42 iv, 3; VIII, 69 III, 10. dadır. Bu katalog hakkında E. Laroche, La Bibliothek de Hattusa, Archiv Orientalni 17/2 (1949).

tabletler, fakat bunlar dik durmuyorlar" (17). Bu son kaydı, kelime manasıyla alırsak, tabletlerin yatık değil, şekillerine de uygun olarak dik bir şekilde muhafaza olundukları hususunda bir delil elde edilecektir.

Kataloglarda (mevcut olarak) gösterilen bu metinlerden bir çokları tablet halinde ele gelmiştir, fakat kataloglarda yalnız mevcudu noksan olarak gösterilenler değil, mevcutların bir çokları da bulunamamıştır. Bu iki durum için misaller verildiğinde, kataloglarda kıral anneleri, mitolojik metinler gibi bazı metin gruplarının tamamen noksan olduğu farkedilir. Halbuki bunlar hitit literatürünün bir özelliği olan tesirli bir intiba bırakan eserlerdir. Meselâ: "İki tablet. Ebe çocuğu doğduktan sonra yağlar sararsa" (18). Burada doğum münasebetiyle yapılan bir dua mevzu bahistir. Bu dualar çok defa onu okuyanların isimleriyle maruftur. Eski Şark'ta Hititler bu hususta özel bir mevki alırlar, zira bunlar çok defa kadındır. Meselâ bir tablette: "Bir cinayetin kefareti hakkındaki tablet bitti". Büyü rahibi bir günah sebebi ile bir şehrin kefareti vermek isterse, Eria'nın duası"(19) yazılıdır. Bir başka misal: "Hurrili Bayan hekim Azzari'nin ilacının bir tableti. Eğer bir adam düşman şehrine karşı savaşmak için orduyu sevkederse ve kumandan ordunun yağlanması için emir verirse, o zaman kumandan atları, harp arabalarını ve bütün harp aletlerini yağlatır. Tamam (20). Bu büyü tabletinin çok mufassal olacağını, menşeyi yukarı Mezopotamya çevresi olan büyü metinlerinin kataloguna girmesi de gösterir, araba atlarının talimi hakkındaki mufassal metinlerde olduğu gibi(21).

Katalogların içinde nizam prensibi olarak müellif isimlerinin sayıldığını bir vesikada görüyoruz (22). Mevzua göre gruplanma daha vazıhtır, bilhassa "Mugauwar" dualarında ve kıraliyet fermanlarında (23). Fakat böyle bir tanzim hiç bir zaman sistematik değildir. çünkü bir âyin talimatı veya çok muhtelif menşeli duaların yanında birden bire bir devlet muahedesi görülür, meselâ:

"Bir tek fasıl. Eğer şarkıcı, İnar tanrısına mabedde geceliğin bir ekmek kurbanı yaparsa, hattice şu duayı okur, Tamam.

17 - KUB XXX, 43 III, 2. Bu ifade yalnız bu tablette vardır, bunu J. Friedrich, AfO XIII (1941) 155 n.5. de "artık yoktur" şeklinde tercüme eder. Karşıla Bittel-Naumann, Boğazköy-Hattusa, 55, Resim IIB.

18 - KUB XXX 43 III, 20. Buna ait neşredilmemiş bir tabletteki kolofonda ma-a-an SAL ha-sa-u—ua—as...ar—ma-ah-hu-ua-as-si-ia-az—zi...is-ki-iz—zi QA.Tİ. Ebe kelimesinin tercümesi için Bak. ZA XVI (1952) 231

19 - KUB XXX, 50 v,II. KUB XXX 35 de de bununla ilgili bir tablet vardır. duplikatı (Bo 3290) neşredilmemiştir.

20 — KUB XXX 42 Vs.8. Bu metin, s. 75 de resmi görülen parçanın ortasındaki uzun bölümdür. KUB XXX 51, 1v 17 deki ritüel metnin de aynı kadın tarafından yazdırıldığı şimdiki kadar meçhuldü. Kataloglardaki sıralama meselesi için, KUB XXX 42 nin (A) binasından çıktığına, KUB XXX 51 in ise kalenin başka bir yerinde (B ve C binalarında) bulunduğu işaret edilmelidir.

21 - A. Kammenhuber, Forschungen und Fortschritte 28 (1954) 119-124.

22 - KUB XXX 63 Bo 2574. Forrer'un MDOG 61 (1921) s. 36 daki etraflı tetkikleri Miliau-Schawe, a.a.O. 40 n. 3 de tekrar edilir.

23 - KUB XXX 44-58 ve XXX 52,1 hepsi A binasından.

Zinduhi kadınlarının bir tableti. Eğer onlar mabedde kiralın önünde güneş tanrısına hitap ederlerse, Tamam.

Bir fasıl. İştanuva erkeklerinin şarkısı. Tamam.

Bir muahede tableti. İşputahşu, Kizzuvatna kiralı. Telipinu, Hatti kiralı birlikte bir muahede aktettiler. Tamam.

Bir tek fasıl. Ammihatna, TUL-pia ve Kizzuvatna memleketinin Purapşı rahibi Mati'nin duası. Mabette bir kült esnasında temiz bir yerde herhangi bir aksama olduğu anlaşılırsa, şöyle temizlik yapılır. Tamam" (24).

Bu meyanda belirtmek lâzımdır ki, Boğazköy'de çoğu (A) arşiv binasının IV-V numaralı odalarında bulunmuş olan 12 etiket de, tablet katalogları gibi aynı karakteristik vaziyette bulunmuştur. Burada resmi görülen iki parçadan soldaki üzerinde "Mursili'nin kahramanlıklarının tableti" yazılıdır ve belli ki bu kiralın meşhur anallerini göstermektedir(25). Bir etiket üzerindeki "Üçüncü tablet. Eğer hür bir adam" kelimeleri ise çok iyi bilinen hitit kanun külliyatını göstermektedir. "Eğer hür bir adamı veya hür bir kadını herhangi bir kimse öldürürse..." maddesinin başındaki kelimeler alınmıştır (Fakat tablet adı olduğundan, hür adam kelimeleri nominatif halde zikredilmiştir) (26). Fakat sayısız kırık parçalar içinde bunlardan şimdiye kadar sadece iki tablet malumdur.

Tablet katalogları ve etiketlerdeki bu kayıtlar, büyük kütüphane tabletlerinin kolofon'larında daha geniş yer almıştır: "Meşedi memurlarının talimatı hakkında birinci tablet. Tamam değil" şeklinde tabletin seri içindeki numarası verildiği gibi, eserin tamam olup olmadığı hususunda da bir kayıt vardı. Serinin ismi umumî muhtevaya göre veriliyordu. Meselâ: "Hierodul Kuvatlla'nın 3. tableti. Tamam değil. Eğer ben bir insana büyük ritueli yaparsam". Burada yazdıran kadının ismi ile eserin baş kelimelere göre isimlendirilmesini görüyoruz. "Dupaduparsa bayramın sekizinci tableti. Hierodul Kuvatalla'nın ve Sillallhi'nin duası. NU.GIS.SAR'ın oğlu LU'nun eli, müfettiş Anuvanza'nın önünde (bunu) yazdı." Bu kolofon'da ise kâtibin ve onu kontrol eden âmirinin isimleri yazılmıştır. Bu tablet kâtiplerinin filolojik faaliyetini de bir tablet alt yazısı şöyle göstermektedir: "Büyük Kiral Tuthalya'nın yemini hakkında 2. tablet. Bitti. Bu tablet bozulmuştu, Mahhuzi ve Halva-LU önünde ben, Duda onu tekrardan yazdım." Böylece tablet alt yazıları kâtiplerin faaliyeti hakkında bazı şeyler

24 - KUB XXX 42 iv, 8. Bu hususta H.G. Güterbock, MDOG 73 (1935) s.33 ve E. Laroche, Ar. Or XVII, 2 (1949) s. 16. Bu metnin hurri menşeli olduğu hakkında Müellifin, Bibliotheca Orientalis VIII (1951) s. 230 bak.

25 - A, Götze, Die Annalen des Mursilis (MVAG 38, 1933). 1931 den sonraki kazılardan çıkan duplikat veya buna ait parçalar için Mitteilungen des Instituts für Orientforschung (Berlin).

26 — ABoT 52. de KB0 VI, 6 nın kolofonundaki aynı şu alt yazı vardır: "2. tablet bitmedi. Eğer hür bir adam Majestelerinin babasına". Hitit Kanunları J. Friedrich tarafından yeniden işlenmiştir. Bundan başka A. Götze'nin ANET s. 188-197 ve, E. Neufeld, The Hittite Laws (London 1951) ile mukayese ediniz.

söyledikleri gibi, onların meslekî taksimatını ve gerçek bir kâtip soyundan geldiklerini gösteren babalarının isimlerini de bildirirlerdi (27).

Bir çok tabletlerde kolofon yoktur, belki de kütüphane parçaları kolofonsuz gösteriliyordu. Bazılarında seri içindeki nüshaların numaraları tanzim maksadiyle bir memur tarafından tabletin üzerine kazılmış idi. Bunun en güzel örneğini, kolofonlarında yalnız kaçınıcı gün olduğu hakkında bir kayıt bulunan kıralların cenaze merasimlerine ait iki tablette görüyoruz: "Bir tek fasıl. Tuzun yakılması hakkında. "Fakat burada tabletin başlangıcından anlaşılıyor ki, sekizinci günün hadiselerinden bahsedilmektedir. 12. ve 13. günün hadiseleri de başka bir tablette anlatılmaktadır. Tabletın aşağısında boş kalan sathın üzerine VIII veya XII. (yahut XIII.) rakamları tabîî çivi yazı ile yumuşak kil üzerine kaba taslak bir şekilde yazılmıştır. Bunlar hieroglif işareti olarak hiç bir şey ifade etmezler ve Boğazköyde çıkan çivi yazılı tabletler üzerindeki bu işaretler Minos (Girit) yazı işaretleri olarak da kabul edilemezler(28).

Buraya kadar söylediklerimiz bir kazı yerinden çıkan metinlerin ne kadar muhtelif cinsten olduğunu gösterir. Metinlerin bariz bir şekilde mevzua göre gruplandırılması (pek küçük bir istisna ile) hiç bir yerde görülmemiştir, fakat bütün eski Şarkta da böyle bir şey hemen hiç yoktur (29). Fakat bu koleksiyonun yalnız bir kırالیyet arşivi olarak gösterilemeyeceği, aynı zamanda kütüphane sayılabileceği, Babil dilinde edebî metinler gibi, büyük sayıda epik ve mitolojik masalların mevcut olmasıyla de anlaşılmaktadır. Bunlar yazının "Duktus"una göre muhakkak ki bizzat Babil'den ithal edilmişler. Bu metinlerin ne zaman getirildiği hakkında bir şey bilmiyoruz. Bunlar ne dereceye kadar tarihlenebilirler? Herhalde bütün Büyük Devlet zamanını kaplar. Sarayın kütüphane işleri ile ilgisini gösteren tek bir delil vardır. Kizzuwatna (Çukurova) doğumlu bir prenses olan Kırالیçe Pudu-Hepa'nın durumu..Bir kolofonda kâtip hiç bir gurura kapılmaksızın:

"Kırالیçe Pudu-Hepa baş kâtip UR.MAH.LU'yu Hattuşa'daki Kizzuwatna tabletlerini aramakla vazifelendirdi. Bunun üzerine o Hisuva bayramı hakkındaki bu tableti kopye etti" diye yazmaktadır. (30)

27 - İBoT I 36, KUB XXXII 9, KUB XXXV 41, KUB XIII 7 den alınmıştır. E. Forrer, ZDMG 76 (1922) 174 v.d. ile mukayese ediniz. Kâtip sülaleleri hakkında B. Landsberger, Sam'al (1948) s. 102 ye bak. Neşredilmemiş 710/b parçasında : "Baş kâtip UR.MAH.LU'nun oğlu, Mit-tannamuva'nın torunu, MAH.DİNGİR. MES'na'nın talebesi....Teşub'un eli, baş kâtip UR.MAH. Lu'nun önünde (bunu) yazdı. "Bu hususta s.79 n.3 le karşılayınız.

28 - Çivi yazıda rakam işaretleri onluk sayılar için köşeli aç, birler için üçe kadar amudi tek çivi yanyana yazılır. 4 den 9 za kadar olan rakamlar da tek amudi çiviler gruplanarak yazılır. Bossert, Altanatolien (Berlin 1942) s. 66 Resim 725 de bu işaretleri Hieroglif olarak tefsir etmiştir. Daha sonra da Minos'un B yazısı olarak izahı için de A.J. Evans, Scripta Minoa 2 bak. Knossos arşivindeki kil tabletler B Linear yazısı ile yazılmıştır. J.L. Myres, (Oxford 1952) s.65 (1722 numaralı vesika). Bak.J, Friedrich, Minos 3 (1954) 5—7. de resimler tekrar gösterilir. E.Puruzzi, Minos 3, s. 118-121 de daha başka tablet resimleri vardır.

29 - Mevzua göre guruplanma yalnız Hammurabi zamanında orta Fıratta önemli bir prenslik olan Mari'de görülür (Bak.G. Dossin, Syria XX (1939) s.103), bir de II. Binyılın ikinci yarısında kuzey Suriye sahilindeki Ras-Şamra-Ugarit'de (Bak.CI.F.A. Schaeffer, Revue d'Assyriologie 48.1954.212 ve J.Nougayrol, compte rendus des seances de l'academie des Inscriptions et Belles—Lettres (Paris 1954) s. 33 bak.

30 - Müellif tarafından Bi.Or. VIII, 225 de gösterilmiştir.

Fakat yalnız kil üzerine yazılmıyordu, mühim vesikalar madeni levhalar üzerine kazılıyordu. Bu tabletlerden, ozamanki majik inanışların ve buna bağlı olan dayanıklılık düşüncesinin aksine olarak, hiç biri bize kadar gelmemiştir. Bu madeni tabletlerden metinlerde şöyle bahsedilir: "Büyük Kıral Ramses, Mısır memleketinin kiralı gümüşten bir tablet üzerindeki muahedeyi Hattusili ile Büyük Kıral, Hattı memleketinin kiralı ile aktetti." Bu vesika muhakkak ki Babil dili ve yazısı ile yazılmıştı. Başka bir muahede de ise şöyle bir kayıt vardır: "Ben Majesteleri, Dattasa memleketinin kiralı Ulmi-Teşub'a verdiğim ve hududlarını tesbit ettiğim yerleri demir bir tablet üzerine kazıdım." Hattâ tarihî bir metinde, Şuppiluliuma'nın kahramanlıklarını anlatan metnin kolofonunda: "Yadinci tablet bitmedi. Bronz tablet de henüz hazır değil (31)" şeklinde bir kayıt vardır.

Mevcut tabletlerin asılları için de kayıtlar olmalıdır, zira kolofonlarda çok defa-Bilhâssa bayram ritüelleri metinlerinde-şöyle denilmektedir: "Bu (tablet) temiz edilmiştir, GİŞ.HUR'a uygundur" (32). Bu münasebetle kil üzerine yazan kâtiplerden başka tahta üzerine yazan kâtiplerin de bulunduğunu anlıyoruz: "Tahta tablet kâtibi Piha-UR.MAH, GİŞ. HUR'a uygun olarak... Kil tablet kâtibi Pallawara..." Kil tablet kâtiplerinin sarayda mühim bir mevkii vardı. Yukarıda zikredilen kiralıçe ile ilgili yerden başka, kiral Hattusili'nin Mittanamuwa ve oğulları hakkındaki haberi ve bu kâtip ailesinin subaylar ve büyük saray memurları ile birlikte zikredilmesi de bu maksat için şayanı dikkattir. Son olarak da kaside tarzlı bir duanın kolofonunda: "Bir tablet, Tamam. Eğer kil tablet kâtibi tanrı Telipinu huzurunda hergün bir dua okursa..' şeklindeki ifadede, kâtipden bazı ahvalde kiralın temsilcisi gibi bahsedildiği söylenbilir(33). Tahta tablet kâtiplerinde ise durum tamamen başkadır. Bunlar sosyal mevki bakımından sofracılar ve nalbantlarla aynı ehemmiyette idiler. Bunların alış verişiyle uğraştıklarını "Mutfak evinin tahta tablet kâtibi" gibi, veya bir mahkeme zaptındaki tahta tablet kâtibi Huzzia'nın: "Bana mühürlenmiş olarak verilen eşyalar..." tarzındaki kayıtlar göstermektedir(34).

31 - Birinci haşye E. Weidner'in Politische Dokumente aus Kleinasien (BoSt 9,1923) s.15 den, diğeri KBo IV 10 Rs 21 ve KBo V 6 dan, sonucusu ise F. Sommer, BoSt 4, 1920, s.17 den alınmıştır.

32 - Bu kelime hakkında J. Friedrich, Hethitisches Wörterbuch (Heidelberg 1952) s. 52 de düzenlenmiş, hazırlanmış, sıraya konulmuş, yazıya geçirilmiş kelimeleri verilmiştir. Başka metinlerin kolofonlarına da uymaktadır, s.68 ve bilhassa s.81 n.I bak.

33 - A. Götze, Hattusilis (MVAeG 29/3,1925) s.41 KBo IV 12 Öy. ile karşıla "Babamın zamanında, küçük bir çocukken fena bir hastalığa duçar oldum, babam beni baş kâtip Mittanamuva'nın eline verdi ve o beni bu hastalıktan kurtardı. Mittanamuvaya biraderim (kiral) Muva-talli ona ihsanda bulundu ve ondan Hattuşa'ya gelmesini talep etti. Fakat Mittanamuva'nın oğlu Purandamuva'yı aldı ve onu baş kâtip yaptı. ikinci fıkra KUB IX I, II 17 dedir. KUB XXIV 1 göre tercümesi O.R.Gurney tarafından "Hittite Prayers of Mursili II (AAA 27, 1940) da işlenmiştir.

34 - Birinci fıkra için İBoT II, 94 vı 4 ve Sommer-Ehelolf, ZA XII (19 40) 23, sonra KBo V 7 Öy 8 ve KUB XIII 35 iv 28, bunun hakkında Güterbock, Das Siegel bei den Hethitern (Symbolae Koschaker, Leiden 1939 s. 31 v.d. Fakat bilhassa KBo IV 10 Ay 31 da saraya mensup şahitler arasında bir "baş tahta tablet kâtibi" geçer.

Burada henüz tercüme edilemeyen GÎŞ. HÜR için, aynı ticari münasebetler içinde bazı deliller vardır. Meselâ bir talimat metninde şöyle bir kayıt görüyoruz: O, sattığı şeyi bir GÎŞ. HUR üzerine geçirmelidir." Bir mahkeme zaptında ise "Hesi'nin (35) GÎŞ. HUR'u bana getirildi" şeklinde sanki bir mektup mevzu bahistir. Fakat bu meyanda burada, Kolofon kayıtlarında olduğu gibi, tahta tablet kâtibî yine bir bayram ritüelinde görülür: "Fakat kiralın her gün nasıl içki kurbanı sunduğuna dair tahta tablet kâtipleri bir GÎŞ. HUR tutarlar". Normal ritüel tabletlerinde adı geçen duaları ihtiva eden özel tabletlere dair deliller de vardır (36). Fakat bunlarda tabletin başka bir maddeden olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur(37). Buradan tahta tablet kâtiplerinin ellerinde tahta tabletler bulunduğu hükmü çıkarılamaz (38). Yazılı zengin materyal arasında iktisadî vesikaların yokluğu bu gibi metinlerin daha çabuk harap olabilen bir malzeme üzerine yazılmış oldukları yolunda bir tahmine yol açmıştır. Büyükkale üzerinde arşiv tarzındaki bir binada, üzerlerine mühür basılmış kil parçalarının bol miktarda bulunması, asıl yazıyı ihtiva eden tablete, (ortasından geçen bir iple) bu Bullelerin tesbit edilmiş olduğu ve bu tabletlerin çürük materyalden, yani tahtadan yapılmış olacağı şeklinde bir izaha götürmektedir (39).

Bu mesele hakkında 1953 senesinde Asur idare merkezi Kalah'ta yapılan kazılar, memnuniyet verici bir hal tarzı getirmiştir. Burada derin bir kuyunun çamurları içinde fildişi ve ceviz ağacından tablet parçaları bulunmuştur. Fildişi tabletlerin (35,5 sm. uzunlukta, 14,3 sm. genişlik ve 1,3 kalınlıkta idiler) kalınca bir çerçevesi vardı, öyle ki haçvari şekilde taranmış olan tablet takriben iki milimetre daha aşağıda kalıyordu. Kenardaki delikler herhalde bir çok tabletlerin deriden bir bağla birbirine bağlanmasına yaramış olmalı idiler. Böylece bir kitap meydana geliyordu. Parçalardan birinin dış tarafında şöyle bir kayıt bulunuyordu: "Cihan kiralı,. Asur kiralı Sargon'un sarayı. O, (Vaktaki Enlil, Anu) eserini bir fildişi tablet üzerine yazdırdı ve Korsabad sarayına koydurdu". Aynı maksatla kullanılmış bir tahta tablet üzerinde ince bir balmumu tabakası bulunmuştur ve bunun içine gayet güzel yazılmış çivi yazılı bir metin bastırılmıştı (40). Bu tarz balmumu tabletlerin II. Binyıl Anadolusun-

35 - İlk fıkra KUB XII 4 II 41 re göredir. (XIII 6 II 32, bu metin Sturtevant-Bechtel tarafından A Hittite Chrestomaty, Philadelphia 1935, 155-de işlenmiştir. İkinci fıkra KUB XXXI 68 Öy. 6 dadır.

36 - KUB X 45 III 13 deki metin. Bu tarzdaki özel tabletler için müellifin BiOr 8, s. 230 n. 51 re veya Zur grammatikalischen und lexikalischen Bestimmung des Luvischen (Veröffentl. des Instituts für Orientforschung .19, 1953 s.17 n.3. bakınız

37 — - GÎŞ ideogramının manası "Tahtadaı alet veya eşya" demektir. İşaretlerin tümü "resmetmek" manasına da gelir. Bu şekilde tefsiri hakkında H.Th. Bossert'in Bi.Or 9.(1952) 172 ye bakınız..

38 - K. Bittel, Jahrb.f.Kleinasiatische Forsschung I (1951) 164, son olarak da müelliin MDOG 87 (1955) 18. Persepolis'te yanyana bulunan kil damga baskıları ve tabletler de böyle bir tefsir için misal olarak gösterilmiştir. Bak. BiOr 7 (1950) s. 81.

39 - Orientalia 23 (1954) s.451 deki habere göre.

40 - H. Th. Bossert. Schreibstoff und Sschreibgeraet der Hethiter (Belleten 61. 1952, 14, Resim, 9).

da mevcudiyetine çok daha önceden karar verilmişti, çünkü ancak balmumu tabletlerde kullanılacak altından bir çivi yazı kalemi bulunmuştu. Aksi halde altın uç kullanılamazdı. Yalnız fikrimce bir noktada hata ediliyordu: Bu tahta, veya balmumu tabletler için yazı olarak hitit hieroglifleri tek bir defa dahi kullanılmış değildi. Şimdi Asur'da çivi yazılı balmumu tabletler bulunduktan, bir de bazı yeni Asur kil tabletlerinin kolofonlarında ılgın ağacından ve Kıbrıs ağacından bir örneğe göre kopyenin yapılmış olduğu zikredildikten sonra (41),-ki burada yazının neviden şüphe edilemez-yukarıda Boğazköy metinlerinden elde edilen delillerin de, gerek kil tabletler, gerek tahta tabletler üzerinde aynı tarzda Rezitation'ları gösterdiği neticesine varılabilir, yani yazıların (hatta belki de dillerin) farklı olduğunu gösteren hiç bir şey yoktur. Böylece Hitit büyük kiralalarının kitaplıklarında hitit hierogfî ile yazılı edebî metinlerin bulunmamasının sebebi (42), bana telifatın aleyhine değilmiş gibi görünüyor. Kâtipler Babil mektebi ananesiyle yetişmiş idiler, hatta "Babilce kâtibî" unvanı da belki bununla ilgili olmalıdır(43)

Hülasa, Eski Şark'ın kütüphaneyi tanınmış olup olmadığı yolundaki çok sık tekrarlanan bir sorudan hareket edildi. İktisadî arşivler yanında kıralların ve özel şahısların bilhassa edebî mühtevalı koleksiyonlarından misallerle bu soruya müsbet cevap verildi. Bu umumî tasvirden hareket edilerek müellifin asıl çalışma sahası olan Hitit idare merkezindeki büyük tablet buluntusuna geçildi. Burada, kil tablet katalogları, etiketler ve tablet alt yazıları gibi buluntuların yardımı ile sergileme ve tanzim hakkında bilgi vermeğe çalışan bir tablo gösterildi. "Arşiv memuru" veya "Kütüphaneci" diye özel bir isim yoktur. Bunların işlerini "Baş kâtip" veya bizzat kâtipler görmekte idiler. Kâtipler sosyal yüksek bir sınıf idiler, bilgileri ve mevkileri çok defa babadan oğula intikal ediyordu. Bunların yetişmesi, Babil çivi yazısını bilmelerine bağlı idi. Bunların yanında kiral sarayında ve kült işlerinde çalışan daha az önemli "Tahta tablet kâtipleri" de vardı.

41 - M. San Nicolo, Haben die Babylonier Wachstafeln als Schriftraeger gekannt? (Orientalia 17, 1948,59-63 ılgın ve Kıbrıs ağacından tabletlerin metinlerine göre" ; AfO 14. 1944, 177 n.32. Boğazköy metinlerindeki "tahta tablet (GIS LE'U) için Güterbock, Symbolae Koschaker, 33, Götze, Madduwattas (MVAeG 32, 1927, 121 n2.).

42 - M. Riemschneider, Die Welt der Hethiter, Stuttgart 1954 , s.92 de tasvir ettiği: şu: "Babil usulüne göre yaş kil üzerine çivi yazı işaretlerini basan kâtip,kendisine tahta tablet kâtibî diyordu, yani asıl sanatları hieroglif yazmak olan tahta tablet kâtipleri çivi yazısını ikinci bir meşguliyet olarak biliyorlardı" demesine ve "bir çok metin nevelerinin tahta tabletler üzerine yazılmış olduğu ve çok eski kıymetli tabletleri kopye etmek ve hele tercüme etmekten ürktükleri ve bir alt yazıda "Hieroglif metinlere geçiriyorlar" kaydını okuyoruz." tarzındaki görüşüne iştirak etmiyorum. Evvelâ bu yanlışır, sonra da GIŞ. HUR'un tercümesi henüz kati değildir. Ve tüm olarak isbat edilmemiştir. (Herhalde "tanzim etmek" değil, "tanzim edilmiş" olmalıdır. Not 32'ye bakınız.).

43 - E. Forrer, BoTU 3 KBo III 21 IV 12 de başka türlü tercüme edilmiştir.